

BÁTHORI GÁBOR A TÖRTÉNETI MONDÁKBAN

Erdész Sándor

A folklórkutatások eddigi eredményei azt mutatják, hogy hazánk északkeleti részén a történeti mondáink zömmel három uralkodóhoz: Mátyás királyhoz, Rákóczi Ferenc fejedelemhez és Báthori Gábor fejedelemhez kötődnek. Míg a Mátyás-mondák Kárpát-medence-szerte ismertek, addig a Báthori-mondák csupán az említett szűkebb régióban terjedtek el.

Ferenczi Imre jeles néprajzkutatónk az 1960-as és 70-es években behatóan foglalkozott a Rákóczi-mondákkal, példamutató gyűjtőmunkát végzett Borsod – Abaúj – Zemplén, Szabolcs – Szatmár – Bereg megyékben és Kárpátalja területén. Véleményem szerint Ferenczi Imre Rákóczi-mondákról írott tanulmányai (Ferenczi 1969, 1982, 1985 – 1986, Ferenczi – Molnár 1972) szorosan kapcsolódnak e konferencia programjához, a mondakutatás új irányvonalához.

A *Báthori-mondák* nem ismeretlenek a magyar folklórban, hiszen a Báthori család eredetmondájával többen is foglalkoztak (Barcsa 1900: 82, Dankó 1973, 1975, 1977, 1989, Molnár 1938). A monda szerint *Vid/Opos* megölte az Ecsedi lápban lakó sárkányt. Ezért vehette címerébe a farkába harapó sárkányt és a – királynak bemutatott – három sárkányfogat. Azonban a sárkányölő Vid, akinek hőstettét Szent István királyságának idejére datálják, csak mondai hős lehetett. Viszont *Opos* valóban élő személy volt, aki Salamon király idejében vitézségeért nyerte el a *Bátor* (Báthor) előnevet. Tény, hogy a *sárkányölő Vid* és *Bátor Opos* alakja mind a krónikákban, mind a néphagyományban teljesen összeforrt.

Báthori Gábor a mondákban

Báthori Gáborról szóló népi elbeszélések több mondakörhöz is kapcsolódnak. Mindenekelőtt a *sárkányölő* Báthori Gáborról szólnék. Úgy vélem, most nem szükséges a Perszeusz-mítosz és a Szent György legendáig visszatekintenünk, vagy a népmesék és hiedelemmondák sárkányölő hőseivel párhuzamot vonnunk. Ugyanis bizonyosnak tűnik, hogy a néphagyomány a sárkányölő Vid mondáját nemcsak megőrizte, hanem idővel Báthori Gáborhoz kapcsolta. Elsőként egy kállósejéni mondát ismertetnék:

Nyírbátorba lakott, Bátor Gábornak hitták, egy vezér... Az történt ki belőle, máskép ű egy nyugodt ember vót; a felesége mellette szeretőt tartott. Űtet ez nagyon bántotta, mikor ű eztet kitudta. A feleségének vót egy kívánsága, hogy űtet hogy tudná elpusztítani, az ű férjét, Bátor

Gábert? Vállajon vót egy sárkán, leesett. Azt mondta az asszon neki, hogy: „Milyen egy sárkán fekszik ott és nem merjük még meg se közelíteni!” Azt mondja neki, Bátor Gábornak a felesége: „Addig nem halok meg, hajtsd elő nekem azt a sárkánt, hogy lássam meg!” „Igen? Neked? Széretnéd látni azt a sárkánt?” Azt mondja: „Igen, szeretném látni!” Megindult menni Bátor Gábor. Meg is tanálta a sárkánt, az iszonyú csátéba, csilán közt. Szembeszálltak együtt. Na, de Bátor Gábor könnyen bánt véle, mert mindig, mikor nekiszállott, leütötte. Megkezdte hajtani hazafele Bátornak. Csinálosig jöttek. Bújt a csilánba tülle. De addig verte, addig kínozt a sárkánt, magaelibe vette, hogy csak hajtotta, mint magunk elibe csapunk egy köteles marhát és úgy hajtotta haza. Igaz, egy buzogán vót nála. Mikor odavágott neki, mindig összerogyott, legyengítette a sárkánt. Igen, a feleségének vót a kívánsága, hogy mutassa be neki a sárkánt, de a feleségének a lett vóna a kívánsága, hogy a sárkány az ő férjét pusztítsa el. Azért küdt el, hogy hajtsa elé, hogy az bizonyosan az ő férjét el fogja pusztítani. Igen, de nem pusztította el. Mikor a felesége a sárkánt meglátta, behajtotta az udvarára, összerogyott a felesége, a szíve elfogódott, meg is halt. Annyira megijedt a sárkántul.¹

Az Ecsedi láp sárkánya területünk hiedelemmondáiban sajátos alakot öltött. Az egyfejú *zomok*, amelyet zomokkígyónak, zomoksárkánynak, sárkánynak is neveznek, ugyancsak a vízenyős, mocsaras helyeket kedvelte. A Szernye mocsár környékén a zomoksárkány elvitte a gulyából a tinót, kondából a disznót, de az embereket is elpusztította. Ferenczi Imrének Kocsordon a pásztorok beszéltek arról, hogy „a lápban, az Ökörítő fölőli oldalon sárkány tartózkodik. Ez nemcsak megölte a jószágot, hanem az embereket is. Olyan nagy fogai voltak, mint az öklöm.” A zomokot a rét felgyújtásával, vagy borjúbőrbe varrt oltatlan mésszel pusztították el. (Bővebben l. Erdész 1984: 98–112.)

Az ecsedi sárkány, ami a fellegekből „leesett”, szárnyakkal is bírt. Viszont a repülő sárkány, vagyis a *sárkánykígyó* hiedelemmondáinkban a garabonciás hátslovaként szolgált.

Szilágysomlyóról, a Báthori család ősi fészkéből származó adat szerint a *hétfejú sárkány* a környék valóságos réme volt. Egy Bátor nevű hős, bár megsebesítette a sárkányt, de megölni ő sem tudta. Cselhez folyamodott: vadállatok bőrét oltatlan mésszel tömte ki. A sárkány azokat fölfalta és utána jókorát ivott a Kraszna vizéből. A kínjai közt fetrengő állatot azután a hős egy nyílvezzővel megölte. (Petri 1901: 233.)

A fentiek alapján úgy látjuk, hogy az Ecsedi láp sárkánya a hiedelemmondáinkban ismert *zomok* és a szárnyas *sárkánykígyó* keveréke. Viszont a sárkányölő Báthori Gábor

¹Magnetofonfelvétel, Kállósemlén Újfalurét, 1964. március 20. Elmondta: Papp János 78 éves földműves. Részlet a „Bátor Gábor” című mondából.

mondája a Szent György legendán kívül népmesei motívumokat is tartalmaz. Rokon vonások mutatkoznak egyrészt a „vízörző sárkány” (A – Th 300), a „Fehérlófia” (A – Th 301) és a „hűtlen anya” (A – Th 315) mesetípusokkal. Az utóbbi típus egyik epizódjában az anya (feleség, testvér) betegséget színlel, s gyógyulásához a hőstől egy vadállat szívét kívánja. A hős azonban legyőzi a vadállatot. Következzék egy másfajta sárkány, amit Báthori Gábor szintén legyőzött:

Majd a király küldött egy levelet, hogy: „Bátori Gábor, szeretném látni a kardodat!” „A kardommal nem értek semmit, kérjétek el a karomat!” Hát bementek oda hozzá, a templomho, az anyjához. Azt mondja az anyja: „Na, kedves gyermekem, küld neked a király egy birkát, hogy annak ecceri csapásra csapd le a nyakát. Ha nem csapod el eccerre a nyakát, akkor neked tűz, nekem füst! De ha lecsapod, fiam, akkor hadvezér leszel, míg élsz a világon mindég!” Kihúzzák a buzogánt, két és fél mázsás buzogánt, olyan erős ember vót. Oda viszik a bikát, odacsapott neki, eccerre levágta a fejt. „Fogd meg fiam a szarvát, hajítsd át a templomon!” Akkor megkapta és keresztülhajította a templomon. A sárkánt fenn tanálta. A sárkány leesett, a fej ráesett a sárkányra. A sárkány megdőglött. Az ott van kiszegezve.²

A fenti mondában a sárkány (sárkánykígyó) már nem játszik fontos szerepet. Annál jelentősebb a *küzdelem a bikával* motívum és az a – buzogánynak is említett – rendkívüli kard, melyek a Bátori-mondákba beépültek. Az alábbiakban ismertetünk egy hasonló mondát:

Bátori Gábor... az olyan erejű ember vót, hogy egy csikót, mint egy téglát keresztül hajintott a templom tetején. Hát ezen csudálkoztak halhatatlanul, hogy egy túlerős ember vót. Mellé vót neki egy rozsdás kardja. Hát egy bika szembeszállott véle, hogy a bika legyőzi útet. Igen, néki olyan karja vót, hogy a rozsdás karddal egyszerre levágta annak az iszonyú állatnak a fejét. Hát ezen nagyon megállott mindenkinek a szava... Egycsapásból levette az iszonyú állatnak a fejét. Avval felírt a királynak: „Igen, egy csapásból vágtam le egy bikának a nyakát! Leesett a feje!” „Igen? Hm. Na, küdd el a kardod! Hagy lássam meg, milyen a te kardod?” Mikor elküdte a kardot néki: „Hát – azt mondja –, evvel a rossz rozsdás karddal?” „Igen, – azt mondja –, elküdtem a kardot, de a kart nem küdtem el!”³

A következő Báthori Gábor-monda is tartalmazza a *kard/kar* szójátékra épülő motívumot, de a történet kiegészül a *nyári szánkázás* epizóddal:

Bátori Gábor olyan erős ember volt, hogy a bika nyakát egy vágással levágta. Ezt meghallotta a király. Azt izente Bátori Gábornak, hogy küldje fel neki azt a kardot. Fel is küldte neki a

²Magnetofonfelvétel, Nyírbátor, 1962. december 15. Elmondta: Varga Sándor 60 éves cigány, alkalmi munkás. Részlet a „Bátori Gábor” című mondájából. – A „kiszegezett” sárkány a márványból fágott, ma is a nyírbátori ref. templom falában látható Báthori címerre vonatkozik.

³Ugyancsak Papp János fent jelzett „Báthori Gábor c. mondájából.

kardot és azt mondta a király: „Az a kard nem az a kard!” Ű aztán visszaírta, hogy: „Az a kard az a kard, de az a kar nem az a kar!” A király azt izente, hogy jöjjön személyesen elibe. Ameddig csak tartott a bátori határ, azt Bátori Gábor mind kihintette cukorral. Nyár volt, mégis szánon indult el így. Mikor a határra ért, akkor azt mondta a kocsisának: „Nézz vissza, jön utánunk Bátor?” „Nem jön!” – válaszolt rá a kocsis. „Akkor fordulj vissza!” – és nem ment fel a király elibe. Az anyja volt neki a bátor. Hallomásból úgy hallottam, hogy ez olyan bűbájos boszorkányféle volt. Ű tanácsolta ezt a fiának.⁴

Nyírbátortól távolabb, egy nagy mesemondóra rákérdeztem, hogy hallott-e Báthori Gábor fejedelemről? Igenlő válasza után hangszalagra vehettem „Bátori Gábor” című történetét.

Valamikor réges-régen, mikor Bátori Gábor még a vitézségével harcolt, akkor történt egy eset, hogy az országban egy bika megveszett és roppant sok ezer embert tenkrevágott. És úgy esett, hogy Nyírbátornak ment a bika. De mindenki félreszökött előle, mindenki bezárkózott. Bátori Gábor, ez megintelen feltűrt karral a kardját a kezébe vette és útját állotta. És mikor nekiszaladt a bika, egy vágással levágta a nyakát a bikának. Rögtön híre ment az összes országba, hogy Bátori Gábor micsoda vitézséget csinált itt, ezt a végtelen nagy bikát le tudta gyilkolni. A királynak filébe ment. A király azt izente neki: „Küldje el azt a kardot, amellyikkel levágta annak a bikának a nyakát!” Bátori Gábor azt írta vissza: „Az a kard az, de a kar nem az!” Erre a király személyesen lejött a jányával. Hát mikor mentek a Bátori Gábor kapujába elfele, látták, hogy Bátori Gábor kinn van. Nagy derék, iszonyú óriási ember vót. Megállottak a hintón. Mondta a Bátori Gábornak a király: „Ugyan kérem, mondja mán, Bátori Gábor merre lakik?” És ott vót egy kegyetlen fa a kapujába, felmarkolta félkézzel és bemutatott. Azt mondja: „Itt lakik.” Szemek-szajok elállott, a jányának is, neki is. Akkor a király leszállott és bement, szíjjelnézett az udvaron, mert Bátori Gábor ez egy mónárlegény vót. Lisztes, mocskos, minden vót, osztán Ű ott állott. Na majd a jánya, Magyar Jolánka kíváncsi vót neki az Ű vitézségére. Azt felelte neki: „Ugyan vitéz űr kérem – azt mondja –, sziveskedjék adni nekem egy pohár vizet!” Akkor Bátori Gábor, ott vót egy nagy malomkű, egy faragatlan malomkű. Felvette és a tenyerére vette és egy pohár vizet rátett és kivitte így a tenyerin, úgy nyújtotta oda a királykisasszonynak. A királykisasszony meg nézte, levette a poharat és ivott. Oszt egy kicsit megbillent a keze a kű alatt. Erre azt felelte a királykisasszony, hogyhát: „Sokat akar a szarka, oszt nem bírja a farka!” Erre Bátori Gábor megharagudott, keresztülhajította az Ű kastélyának a tetején. Ettől oszt megiszonyodott a királykisasszony. Kijött az apja. Azt mondja: „Apám, nézd, ilyen vitézséget még sose láttam, amit cselekedett!” Az apja nem látta, mert beszélgetett Bátori Gábor édesapjával. „Mit tett, kedves jányom?” „Mit tett, kedves apukám? – azt mondja. – Adott nekem egy pohár vizet, oszt benyújtotta nekem a kocsiba, hogy igyak, levettem a poharat. Hogy ittam egy kicsit, megbillent

⁴Luby Margit gyűjtése, Ajak, 1954. május. Elmondta Harsányi István 80 éves földműves. Ugyancsak Luby M. ajaki gyűjtésében találunk egy ide tartozó szót: „Olyan vagy, olyan erős, mint Bátori Gábor.” (Néprajzi Múzeum EA – N XIV. 10.)

a kő a kezébe, oszt azt mondtam: „Sokat akar a szarka, oszt nem bírja a farka!” Ű meg megfogta, oszt keresztülhajította itt – azt mondja – a kastély tetején.” „Óh fiam – azt mondja –, ide hallgassál mán! Mivel jutalmazzuk ezt a vitézt?” „Semmivel se, apukám! Sem szó, se beszéd. Menjünk haza, majd – azt mondja – izenünk neki, hogy jöjjön fel a mi palotánkba!” (Így is történt, meghívták a palotába, vendégül látták.) Ott is maradt Bátori Gábor, tovább mint két hónap. De a kisasszony útet minden nap felkereste. Utoljára bevallotta neki: „Ide hallgasson, vitéz úr! Én magát szeretem!” Bátori Gábor ránézett és mondja neki: „Ugyan felséges királykisasszony, hogy jövök én a felséges kisasszonyhoz? Én egy szegény mónárlegény vagyok, felséges királykisasszony pedig a királynak a jánya!” „Nem számít, majd én beszélek apámmal!” Beszért a királlyal. A király betette a katonája közé, három hónap alatt tábornoknak tették meg Bátori Gábort. Akkor oszt azt mondta a királykisasszony: „Na most mán – azt mondja – ide hallgass! Tartsunk egy nagy mulatságot, a mulatságnál éngemet kérjél meg!” Űgy is tett. A nagy multságba megkérte Bátori Gábor. Hozzáadták, megesküdtek, a mai napig élnek, ha meg nem haltak. De mán meghaltak.⁵

A vörös barátok mondája Nyírbátor és az Ecsedi láp környékén Bátori Gábor nevéhez kapcsolódik. Dobos Ilona (1971: 68–78) a vörös barátokról tíz mondat közöl. Utal arra, hogy e mondatípus ismeretes Nyírbátor környékén, Abaújban és Dunántúl több részén is. Az alábbi, legteljesebb változatot Nyírbátorban sikerült hangszalagra vennem:

Bátori Gábor egy hadvezér vót, akit az anyja tététt hadvezérnek, mer az anyja tátos vót. És vót neki egy tizenhét-tizenkilenc éves jánya. És a barát papok, ki tizenkettő vót ebbe a templomba, aki itt van. Ez katolikus templom vót. És hogy elparáztották a barát papok, hát ezért lett az református templom, nem pedig katolikus templom. Na, a jánt elfogták és elszöktették a barát papok. A tizenkettő levitte a pincébe, a templom alá. Hát a jánnak mán úgy vót, hogy csináltak egy gyereket is. Hogy kitül lett neki, meg hogy vót, azt nem tudom, csak az elsőül lehetett, vagy az utolsóul. Az összes nem lehetett az apja. Majd az apja ki-doboltatta, ha a jányárul tudna, fele királyságát, hajadon leányát adná, csak a jánya mégeccer visszatérülne hozzá. Itt egy öreg kórus elindult kódulni. Hát nem kapott éccakai szállást sehun. Megy a templomho, hogy majd lefekszik oda, a templom ajtajáho. De nyitva vót az ajtó, a templomajtó. Ű meg bement és lefeküdt a sarokba. Eccer látja, hogy tizenketten kísérik, sétáltatják a lánt. A gyerek meg az ölibe vót, a papnak vót a kezibe, nem a lánnak. Sétáltatják. Alig hitte mán, hogy vérradjon meg. Azonnal ment a Bátori Gáborho. „Óh, őfelséged, megvan a lányod!” „Óh te szerencsétlen, hál hol tudol rulla?” „Lenn vót itt – azt mondja – a pincébe. Tizenkét pap felhozta és sétáltatta, meg szép gyereke is van!” Mindjén megindult menni Bátori Gábor. De ű olyan ember vót, hogy tizenkét-tizennégy mázsa ruha vót rajta vaspáncélbul. De annak nem ártott semmiféle lüvedék a világon, úgy mondta be az anyja, csak egy piros szemű búza. Ha egy piros szemű búzát rálüttek puskával, az ártson neki, attul haljon

⁵Ramocsaháza, 1960. november 25. Elmondta: Jóni Ferenc 71 éves cigány sármunkás. Mondájának ő is „Bátori Gábor” címet adta.

meg, mástul semmitül a világon! Na, bement ű a papokho. Mikor a papokho megindult, a vasajtot lerugdosta, megindultak azok a papok szaladni. Ezen az utcán szaladtak lefele, ez lett Szentvér utca. Szaladtak a Kés utcán lefele, ez lett Kés utca. Az öregembernek azt mondta, hogy: „Na, ide hallgass, öregem! Minek tegyelek? Mer fél királyságomat, meg a jányomat nem adhatom neked, mer öreg ember vagy, hanem teszek olyan embernek, hogy bódog leszel, míg élsz a világon!”... Most megindult a csapatjával menni ezen a Kés utcán lefele. Egy kis tizenkét-tizenhárom éves fiú kinn állott egy kis puskával, egy kis piros puskával, benne egy búzával. Mikor mán így fogta a puskát, akkor meghunyászkodott, de azért csak ment, mert muszáj vót neki. Mikor rálútt, egyenesen szíven tanálta, rögtön meghalt. Az űr, aki ott vót, a kisiúnak a nyakát lecsapta. „Ha ű meghalt, haljál meg tésis!” – mer tudták, hogy csak ez ártolt neki. (Miért hívják azt az utcát Szentvér utcának? – a gyűjtő kérdése.) Mert ott szaladtak lefele a barát papok, oszt a vér folyt, ezen az utcán folyt a vér. ű leverte a papokat, fűbe verte, összeszúrkalta, összehasogatta, osztán ahun szaladtak lefele, az Szentvér utca lett.⁶

Báthori Gábor, a mondahős

A továbbiakban az ismertetett mondákból néhány olyan mondatípust, epizódot szeretnék kiemelni, amelyek Báthori Gáborra, mint *mondahősre* jellemzőek.

1. Küzdelem a sárkánnyal. Mondáink Báthori Gábort mindenekelőtt sárkányölő hősként tartják számon. Említettem, hogy e mondatípus egyrészt a Báthori család eredet-mondájából és a Szent György legendákból származtatható, másrészt nagyfokú rokonságot mutat a zomoksárkányról szóló hiedelemmondákkal is. Lényeges különbség, hogy a legendákban és mondákban a *sárkányölő* mindenkor magasrangú, heroizált személyiség, a hiedelemmondák hőse pedig általában név nélküli pásztoreMBER.

Nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt sem, hogy a Báthori-mondákat éltető néphagyományok mellett a való élethez, pontosabban a középkori műveltséghez hozzátartozott a táltosok, boszorkányok, sárkányok létezésében való hit. Ipolyi Arnold (1929: 305), Szirmai-ra hivatkozva ír arról, hogy IV. Béla a tatárjárás után alapította meg a nemzeti *sárkányrendet*. A rendbe azok a vitézek kerültek, akik az elszaporodott sárkányok irtásában jeleskedtek. Így kerültek a családi címerekbe a szárnyas kígyók és sárkányok. (Vö. Sántha 1943: 40–44.) Magyar Kálmán (1973: 129) véleménye szerint: „A Báthoriak hagyományával megegyező lovagi felfogást tükrözi az 1326-ban megalakuló Szent György Társaság. Az újjászervezett kultuszra az is jellemző, hogy a már jellegzetesen magyar Szent György és főképpen Szent László tiszteletére terjedt el. Dankó Imre (1973: 328)

⁶Ugyancsak Varga Sándor fent jelzett „Báthori Gábor” c. mondájából.

Báthori-címer vörös márványkőből faragva a nyírbátori Báthori István Múzeumban. (A három sárkányfog lekopott. A címer feltehetően a hajdani ecsedi Báthori-vár boltíves kapujának „zárókőve” volt.)

írja, hogy Zsigmond király 1408-ban újjászervezte a „Sárkányrend”-et, melynek mind a kisebb, mind a nagyobb jelvényében a sárkány már szerepel. A sárkányrend jelvénye hatással volt a nemesi címerekre, a Báthori címereken kívül pl. a Bocskai címerre is.^{#13} Megemlíthjük még az országszerte ismert szólást: „Sárkányt ölt az apja!” Ez azt jelenti, hogy akiről szó van, az régi nemesi családból származik. (O. Nagy 1966: 591.)

2. Küzdelem a bikával. Báthori Gábor-mondákban gyakran ismétlődik ez az epizód, mely szerint hősünk egyetlen kardcsapással levágja a megvadult bika fejét. Ezt az epizódot a – nyilván korábbi eredetű, Kinizsi Pálhoz és Toldi Miklóshoz fűződő történeti mondákból, *Ilosvai Selymes Péter* „Toldi Miklósról való históriájá”-ból és nem utolsósorban *Arany János* „Toldi trilógiájá”-ból ismerjük. Szendrey Zsigmond (1924: 227–30; 1926: 133) nemcsak a Kinizsi és Toldi-mondák keveredését állapítja meg, hanem azt is, hogy ezek a történeti mondák új mondahősökhöz kapcsolódhatnak. Ezt a megállapítását a Báthori Gábor-mondákra is vonatkoztatjuk.

A Toldi-mondák továbbélését nemcsak a „küzdelem a bikával” epizód mutatja, hanem azok a bemutatott mondarészletek is, amelyek szerint Báthori Gábor egy „kegyetlen” (nagy) fával mutatta az utat, malomkövön vitt egy pohár vizet a királykisasszonynak, végül a malomkövet áthajította a kastély tetején.

3. Báthori Gábor kevélysége, mint láhattuk, a róla szóló mondákban két ízben sarkalatosan megmutatkozik. Először: a király kéri a rendkívülinek vélt kardot. Jön a király levele, „ez a kard nem az a kard (amelyiket a király kérte), de az a kar (amelyik Budán a kardot kézbe vette) nem az a kar!” Másodszor: a király üzen Báthori Gábornak, hogy előtte személyesen jelenjen meg. El is indul, nyáridőben szánon, de a város határánál a nagyúr visszafordíttatja a szánt, mert nem megy utána Bátor. Úgy tűnik, hogy a mondában mutatkozó kevélység történelmi alappal bír. Az ecsedi várúrról, Báthori Istvánról Komáromi András (1894: 298) írja: „Nagyobb urat nem ösmert magánál, a határtalan büszkeségében még a királya előtt sem hajlott meg. Az országbíróságot is csak olyan föltétellel fogadta el, hogy ne kellessék neki az eskütétel miatt Prágába fáradnia. Majd 1604-ben a császár a pozsonyi országgyűlésbe hívatta az országbíró-t. A válasz igen jellemző volt reá: *Elmennék a gyűlésre, ha Ecsed vára is eljönne velem!*” (L. még: Acsády 1897: 574.) Tudjuk, hogy Báthori István országbíró Báthori Gábor és Anna nevelőapja volt, s a két testvér Ecseden nevelkedett. Nem tarthatjuk különösnek, hogy ez a feltehetően megtörtént esemény a Báthori Gábor-mondákban él tovább.

4. A sebezhetetlen hős. Az eposzok, mondák „sebezhetetlen” hőseinek is van egy-egy gyenge pontjuk, mivel *valamelyik* testrészükön, vagy *valamivel* (valamilyen mágikus

tárggyal) halálosan is sebezhetőek. Mint láttuk Báthori Gábor mondájában, hogy itt a kivételes, mágikus tárgy a halált okozó „piros búzaszem” volt.

A sebezhetetlen hősök sorában elsőként *Homérosz* „*Iliász*”-ából ismert Akhilleusz mitikus hősről, Péleusz király és Thétisz istennő fiáról kell említést tennünk, akit anyja sarkánál fogva edzett a tűzben és az alvilági folyó vizében. Így Akhilleusz sérthetetlené vált – sarka kivételével! A trójai háborúban Párisz nyílvesszeje halálos sebet ejtett Akhilleusz sarkán. Jóval későbbi eposz a francia „*Roland-ének*”, mely Nagy Károly király 778-as spanyolországi hadjáratáról szól. Idővel Roland gróf haditetteinek híre Budára is eljutott. Galeotto, Mátyás király udvari történésze írja Rolandról, hogy „óriás volt, aki párbajt vívott egy bizonyos szaracén óriással, Ferrausszal. Mesélik, hogy ez a két hős a sors adományaképpen sebezhetetlen volt, csak testüknek bizonyos kicsiny részén nem, ezért azt sokféle védőkészséggel oltalmazták.” (Galeotto 1979: 38) Roland gyenge pontja a halántéka volt. Midőn egy csatát feladva kürtjébe fújt, a halántéka megrepedt és agyveleje kiömlött.

A „sebezhető pont” motívum az eposzok, történeti mondák mellett más műfajokban is előfordul. Példaként megemlítem, hogy Holló Domokos (1934: 31) közöl egy délszláv hiedelemmondát, melyben a garabonciás diák nyársat szúr a többfejű sárkány középső, vagyis a sebezhető fejébe. Egy másik mondában Rákóczi három búzaszemmelle löttek agyon.

5. A vörös papok mondája területünkön eléggé közismert, nagyszámú változatairól Dobos Ilona (1971: 68–78) ad számot. Az elrabort leány apjának Nyírbátor környékén Báthori Gábort, Tarcalon Báthori Istvánt, Kishodoson Báthori fejedelmet tartják.

Nyírbátorban a „barát papok” mondája sajátos módon zárul. Mint mondják, a temető felé vezető utat azért nevezik „Szentvér utcá”-nak, mert Báthori Gábor itt öldöste le a menekülő papokat. Teljesen kizárt, hogy a Szentvér utca a mondabeli „parázna” papokról kapta volna a nevét. Sajnos, az utcanév eredete még tisztázatlan. Helyi történeti források szerint a mai ref. templom helyén *Szent Veronika kápolna* állott. Továbbra is vitatott a Szentvér utcának akár „Szent Veronika” nevéből vagy kendőjéből, akár a középkori szentvér kultusból való eredeztetése. Ugyanakkor bizonyos, hogy a vörös barátok mondájának kialakulását nem Nyírbátorban kell keresnünk.

Valószínű, hogy a „vörös barátok”, vagyis a vörösesbarna ruházatot viselő ferencesrendi szerzetesek iránti ellenszenv kialakulása a reformáció korára vezethető vissza. A hitvitázók közül különösen a kálvinista Bornemissza Péter (1579) és a lutheránus Magyar István (1602) nem mulasztották el feszegetni a kolostorok lakóinak és az egyház főméltóságainak erkölcsi életét sem; írásaik és prédikációik által ezek a „példabeszédek”

elterjedtek a nép között. (Bornemissza 1989: 1077, 1088; Magyarai 1979.) A példabeszédekben megtorlásról még nem esik szó, tehát a bosszúálló hősök is csak a monda alakulása során léphettek színre.

Úgy vélem, hogy a bemutatott történeti mondák eléggé egységes képet nyújtanak Báthori Gábor testi és lelki tulajdonságairól. E mondák szerint: Báthori Gábor egy daliás természetű, rendkívüli fizikai erővel és ésszel megáldott, igazságtevő, sebezhetetlen, bátor vitéz. Jól forgatja a kardot és a buzogányt, félelmet nem ismer. E mellett jóindulatú, „nyugodt ember”. Természetfeletti képességeit anyjától örökölte, aki „táltos”, vagy „olyan bűbajos boszorkányféle volt.” Tehát a népi emlékezetben – közel három évszázad leforgása után – pozitív mondahősként él.

Báthori Gábor, a fejedelem

Báthori Gábor eszményképe másként jelentkezik a mondákban és másként a valóságban. Csakhogy a valóság megismerése nem olyan egyszerű, különösen Báthori Gábor esetében, akiről a mai napig sem alakult ki elfogadható, egyöntetű valóságkép. Ugyanis a történészek egyrésze inkább a negatív, másrésze viszont a pozitív vonásairól emlékezik meg. E kettős történeti értékelésről Szilágyi Sándor (1882: 289) így ír: „Báthoryról az egykori történetírás két egymástól különböző képet hagyott ránk. Az egyik a kéjenczet, esztelen zsarnokot ad csak róla, kiben még emberi érzés sem volt... Akik a másik félen állanak, *békés és kegyelmes urat* látnak benne, kiben *vitézi bátor szív, nagy liberalitás és kegyelmesség volt*... Nem lehet feladata a történetírásnak, hogy untalan csak a zsarnokság rémképét szemléltesse benne, mert nem az volt.”

Báthori Gábort 1608-ban fejedelemmé választották. Legbizalmasabb embere *Bethlen Gábor* volt, akinek követjárásával elnyerte a török porta jóváhagyását. Majd kapcsolatuk egyre romlott, mely Bethlen Gábor fejedelemmé választásával (1613. okt. 13.), illetve Báthori Gábor (négy nappal későbbi!) meggyilkolásával véget ért.

Báthori Gábor „rémképét” elsőként Bethlen Gábor 1613 februárjában, a török divánülés előtt fogalmazta meg. Szerinte Báthori Gábor: erkölcstelen, kegyetlen, igazságtalan, zsarnok, fősvény, tolvajok ivócimborája, és így tovább, részletesen indokolta letételének szükségességét. Későbbiek során *Bojthi Veres Gáspár*, mint Bethlen Gábor fejedelem udvari történésze túltett kenyéradó gazdáján. Mint Nagy László (1985: 156) írja róla: „Az ő írásában Báthori Gábor véreskezű, zabolátlan zsarnok fejedelem, aki ráadásul botrányos életével magára haragította az ország lakosságát.”

Báthori Gábor ellen a legfőbb vád az volt, hogy „vérfertőző” kapcsolata volt húgával, Annával. Báthori Gábor megölése után megindult a vádaskodás Báthori Anna

ellen is. Ráfogták, hogy „gyermekgyilkos”, hogy „bűbájos”; több boszorkánypert folytattak ellene. A rágalmak és perek azonnal megszűntek ugyan, midőn Báthori Anna lemondott vagyona nagyrészeről, de erről több szakíró elfeledkezik. Komáromi András irodalomtörténész dolgozta fel elsőként Báthori Anna életét (Komáromi 1894), mely alapul szolgált újabb szépirodalmi művekhez, köztük *Makkai Sándor* „Ördögszeker”-éhez és *Móricz Zsigmond* „Tündérkert”-jéhez.

Báthori Gáborra rótt „bűnök” elkövetését máig sem sikerült bizonyítani. Tény, hogy nem élt együtt feleségével, Palotsai Horváth Annával, az is, hogy mindig akadt szeretője, néha több is. Viszont e „ledér” életmód megteremtéséhez a – fejedelem kegyeit kereső – főurak is hozzásegítették. Ugyanők Báthori Gábor hatalmának gyengülésekor már „gátlástalan kéjenc”, „főuri asszonyok megrontója” és hasonló vádak hangoztattak, holott egyetlen erőszakos cselekedetéről sem tudtak számot adni. Valójában a fő „bűne” a fejedelemség irányításában, téves politikai és katonai döntéseiben mutatkozott meg, melyek mind a török porta, mind az osztrák császárság részéről ellenszenvet keltettek. Ebben a helyzetben a vádaskodások célja egyértelműen Báthori Gábor megbuktatása volt.

A történeti leírásokból az előzőekkel szemben egy másfajta Báthori Gáborral is megismerkedhetünk. Pl.: „Júnói gyermeknek nevezi az egykori történetíró az ifjút, a kit testi ereje, szépsége, előkelő származása s urias bőkezűsége miatt annyira megkedvelt a tömeg, hogy sokan mind végig ragaszkodtak hozzá.” (Angyal 1896: 24.) Vagy: „A kortársak egybehangzó véleménye szerint az akkor 17 éves, szép, szilaj és gögös ifjú vonzó, uralkodásra termett egyéniség volt.” „Daliás volt, ifjú volt – többet engedhetett meg magának, mint mások.” (Makkai 1987: 790–791.) Szilágyi Sándor (1882: 44, 73) írja: „Modora kellemes, szavai szívélyesek voltak. Senki sem találta botrányosnak, hogy a nők számára mindig volt egy-egy bókja.” „Megjelenése ígéző vala, szép arcán, deli természetén örömet legeltették a nők szemeiket, s még örömebb, ha roppant erejével könnyen fékezé szilaj paripáját. A férfiakat bőkezűsége és barátságos modora kötelezték le.” Báthori Gábor 1609-ben megtekintette az orthodox vallású, jobbágyi szülőktől származó oláh papok sanyarú helyzetét, akiket földesuraik jobbágyszámba vettek. Ezt követően elrendelte a jobbágy papok felszabadítását. (Vö. Nagy 1985: 177.) Az erről szóló okmány, mai értékelés szerint, Báthori Gábor „európaiságát”, a népek békés együttélésre való törekvését, nemeslelkűségét tükrözi. Hadd idézzek még Nagy László (1985: 208) könyvéből: „Nem tagadható, hogy Bocskai, Bethlen vagy I. Rákóczi György alakja nem élt tovább olyan hősként az erdélyi néptömegek, az egyszerű emberek szívében, mint Báthori Gáboré. A nép sokáig nem is akarta elhinni *Gábris* vitéz halálhírét, s még évekkel a gyilkosság után is többen látni és felismerni vélték.

Befejezésként említést kell tennünk arról, hogy Báthori Gábor holttestét Ecsedre vitték, majd Bátorban, a Báthori család ősi temetkezési helyén temették el. Ebből adódik, hogy Báthori Gábor mondái Nyírbátorban és környékén a legnépszerűbbek. Báthori Gábor valóságképe, cselekedeteinek értékelése máig sem egyöntetű. Néphagyományainkban, mint láttuk, Báthori Gábor egyértelműen pozitív mondahős. A történészek feladata, hogy Báthori Gábor igazi képét megrajzolják. Úgy vélem, hogy Báthori Gábor mondahős azonos azzal a fejedelemmel, akiről – az újabb kutatások eredményeképpen – egyre pozitívabb értékelések születnek. Kijelenthetjük, hogy a *Báthori Gábor mondák* Báthori Gáborról a történeti valóságnak megfelelő eszményképet őriztek meg.

IRODALOM

- Acsády Ignác 1897: Magyarország három részre oszlásának története 1526–1608, in Szilágyi Sándor szerk.: *A Magyar Nemzet Története V*, Budapest.
- Angyal Dávid 1896: Báthory Gábor uralkodása, *Századok* 30, 23–46.
- Barcsa János 1900: *Hajdú-Nánás város és a hajdúk történelme*, Hajdúnánás.
- Bornemissza Péter 1989: Ördögi kísértetekről, in: *Heltai Gáspár és Bornemissza Péter művei* (Magyar Remekírók), Budapest, Szépirodalmi, 975–1122.
- Dankó Imre 1973: Egy történeti mondánk vándorlása, *Ethnographia* 84, 325–331.
- Dankó Imre 1975: A Báthori-család eredetmondájának szatmári vonatkozásai, in: *Csengeri Krónika. Néprajzi és helytörténeti antológia Molnár József 70. születésnapjára*, Csenger, 262–274.
- Dankó Imre 1977: A Báthori-család eredetmondájáról, in: *Opuscula ethnographica*. Debrecen, 170–179.
- Dankó Imre 1989: Bátor Opos-Vid és Beowulf. Angolszász–magyar mondapárhuzam az Ecsedi láp sárkányának mondájában, *Jósa András Múzeum Évkönyve* 24–26 (1981–1983), Nyíregyháza, 23–31.
- Dobos Ilona 1971: *Tarcal története a szóhagyományban*, Budapest, Akadémiai.
- Erdész Sándor 1984: *Kígyókultusz a magyar néphagyományban = Studies Folkloristica et Ethnographica* 12, Debrecen.
- Ferenczi Imre 1969: A kuruckor mondavilága, in: *A Vay Ádám emlékünnepe tudományos ülésszaka*, Vaja, 75–92.
- Ferenczi Imre 1982: Rákóczi alakja az abaúji–zempléni néphagyományokban, *Ethnographia* 93, 389–436.

- Ferenczi Imre 1985–1986: Tiszaháti és felső–tiszaí történeti népmondák, *Néprajz és Nyelvtudomány* 29–30, 115–130.
- Ferenczi Imre–Molnár Mátyás 1972: *Fordulj kedves lovam... Rákóczi és kuruc néphagyományok Szabolcs–Szatmárban*. Vaja.
- Galeotto, Marzio 1979: *Mátyás királynak kiváló, bölcs, tréfás mondásairól és tetteiről szóló könyv*, Budapest, Helikon.
- Holló Domokos 1934: A garabonciás diák alakja a magyar néphagyományban, *Ethnographia*, 19–34, 110–126.
- Ipolyi Arnold 1929: *Magyar mythologia I* (2. kiadás), Budapest.
- Komáromi András 1894: A „bűbájos” Báthory Anna, *Századok* 28, 298–314.
- Magyari István 1979: *Az országokban való sok romlásoknak okairól* (2. kiadás, Bibliotechta Historica), Budapest, Helikon.
- Magyar Kálmán 1973: Báthoriak sárkányölő hagyománya, *Somogyi Múzeumok Közleményei I*, Kaposvár, 117–131.
- Makkai Sándor 1987: Az ellenreformáció és a harmincéves háború. Az erdélyi fejedelmek Habsburg-ellenes küzdelmei (1608–1648), in: *Magyarország története (1526–1686) 3/1*, Budapest, 777–929.
- Molnár József 1937/38: Hajdúnánási határnevek és azok hagyományai, *A hajdúnánási ref. gimn. Értesítője*, 7–18.
- O. Nagy Gábor 1966: *Magyar szólások és közmondások*, Budapest.
- Nagy László 1985: *A rossz hírű Báthoryak* (2. kiadás), Budapest, Kossuth.
- Petri Mór 1901: *Szilágy vármegye monográfiája II*, Budapest.
- Sántha György 1943: *A harcos szentek bizánci legendái*, Budapest.
- Szendrey Zsigmond 1924: *Nagyszalontai gyűjtés = Magyar népköltési gyűjtemény 14*, Budapest.
- Szendrey Zsigmond 1926: Történeti népmondáink. V. közlemény, *Ethnographia* 37, 132–138.
- Szilágyi Sándor 1982: *Báthory Gábor fejedelem története*, Budapest.

DIE GESTALT VON GÁBOR BÁTHORI IM HISTORISCHEN SAGENSCHATZ

SÁNDOR ERDÉSZ

Die historische Forschung räumt der Adelsfamilie Báthori große Bedeutung ein, da zahlreiche von ihnen, vor allem im 16-17. Jahrhundert, wichtige Ämter, z.B. das eines Palatins, eines Judex Curiae, eines Kronhüters oder eines Fürsten von Siebenbürgen, bekleideten - aus der Familie ging sogar ein König hervor. Die Sagen um die Báthoris sind in der ungarischen Folklore gar nicht unbekannt, mit der Sage über die Herkunft der Familie und ihrem Wappen mit dem Drachen setzten sich bereits mehrere Forscher auseinander.

Auf die Sagen um Gábor Báthori wurden wir um 1960, infolge einer Volksmärchen- und -sagensammlungstour im Nordosten Ungarns aufmerksam. Gábor Báthori war zwischen 1608-1613 Fürst von Siebenbürgen, seine sterblichen Überreste ruhen in Nyírbátor, in der traditionellen Grabstätte der Familie Báthori. Wahrscheinlich ist es darauf zurückzuführen, daß der realen historischen Tatsachen entgegen die erwähnten Sagen meistens mit „Es lebte einst ein Kriegsführer in Nyírbátor, der Gábor Báthori hieß“ anfangen. Wir halten es für berechtigt, daß Gábor Báthori ein ihm gebührender Platz in der Reihe der ungarischen Sagenhelden zuteil wird.

In der folgenden Arbeit werden fünf Episoden der erzählten und veröffentlichten Sagen hervorgehoben, die für Gábor Báthori als *Sagenhelden* besonders typisch sind: 1. *Kampf mit dem Drachen*. Unsere Sagen sprechen über Gábor Báthori vor allem als Drachentöter, dieser Sagentyp ist einerseits auf die Sage über die Herkunft der Familie, und auf die St. Georg-Legenden zurückzuführen, andererseits ist er in hohem Maße mit den Glaubenssagen ebenfalls verwandt. 2. *Kampf mit einem Stier*. In diesen Sagen kehrt wiederholt die Episode zurück, in der unser Held mit einem Schlag den Kopf eines wild gewordenen Stiers abschlägt. Dieses Motiv ist uns aus den historischen Sagen um Pál Kinizsi und Miklós Toldi, die alle viel älterer Herkunft sind, sehr wohl bekannt. 3. *Die Hoffahrt Gábor Báthoris*. Letzteres Thema wird in zwei Sagen sehr zugespitzt dargestellt: a) Unser Held schickt auf Befehl des Königs das Schwert, mit dem er den Stier enthauptet hatte, an den Hof. Darauf kommt folgender Brief vom König: „Dieses Schwert ist nicht jenes Schwert!“ - worauf die hochmütige Antwort von Báthori folgt: „Das Schwert ist jenes Schwer, der Arm ist aber nicht jener Arm!“ b) Der König bestellt Gábor Báthori an den Hof. Er bricht auch auf: mit einem Schlitten im Hochsommer auf einem mit Zucker bestreuten Weg. An der Stadtgrenze sagt er zu seinem Kutscher: „Schau mal zurück, werden wir von Bátor (Nyírbátor) gefolgt?“ „Nein.“ „Also dann, wir kehren um!“ Hier soll auf eine historische Tatsache hingewiesen werden: Im Jahre 1604 wurde István Báthori, Judex Curiae, in die Ständeversammlung zitiert. Seine Antwort lautete: „Ich würde schon in die Versammlung gehen, wenn die Burg von Ecsed mir folgen würde!“ Es ist uns bekannt, daß der Judex Curiae der Ziehvater von Gábor Báthori und Báthori Anna war, und daß die beiden in Ecsed aufgewachsen sind. 4. *Der unverwundbare Held*. Die unverwundbaren Helden der Epen haben alle einen wunden Punkt am Körper, wo man sie tödlich verletzen kann, so z.B. Achyll an seinem Fersen, Graf Roland an der Stirn. Die unverwundbaren Helden der Sagen kann man ebenfalls verwunden, aber nicht an einem bestimmten Körperteil, sondern nur mit einem magischen Gegenstand. Gábor Báthori war durch die magischen Worte seiner Schamanen-Mutter ebenfalls gegen alles gefeit: sie prophezeite, daß ihrem Sohn kein Geschoß der Welt etwas anhaben könne, nur ein aus einem Gewehr abgefeuertes Weizenkorn. Schließlich hat

tatsächlich ein kleiner Junge aus einem Spielgewehr ein rotes Weizenkorn auf den gepanzerten Helden abgefeuert, und ihn tödlich am Herzen verletzt. 5. *Sage der roten Pfarrer*. Dieser Sagentyp behandelt eine Geschichte, in der unzüchtige Pfarrer ein Mädchen entführen, das sie jede Nacht in ihrer Kirche spazieren führen: Ihr Vater ließ ohne Erfolg nach ihr suchen, bis sie doch nach Jahren von einem Bettler, der in der gleichen Kirche übernachtet, gesehen wird. Am nächsten morgen berichtet er über das Gesehene, worauf der Vater - gewöhnlich ein hochrangiger Adelige - seine Tochter befreit und die Pfarrer alle tötet. Diese Sage wird auf unserem Gebiet mit Nyírbátor bzw. Gábor Báthori verknüpft. Sehr wahrscheinlich ist die Entstehung der Abneigung gegenüber der „roten Mönche“ - der rotbraun gekleideten Franziskaner - auf die Zeit der Reformation zurückzuführen. Der kalvinistische Glaubensstreiter Péter Bornemisza und der lutheranische István Magyari haben nie versäumt, in ihren Werken auf das moralische Leben der Mönche und der Oberhäupten der katholischen Kirche einzugehen; durch ihre Schriften und Predigten verbreiteten sich dann diese falschen „Parabel“ im Volk. Wir müssen hier aber anmerken, daß es nie Franziskaner in Nyírbátor gab, und Gábor Báthori selbst auch keine Kinder hatte.

In den historischen Sagen erscheint Gábor Báthori als ein gerechtes, gutmütiges und tapferes Held von stattlichem Wuchs; in der Erinnerung des Volkes lebt er heute noch als *positive* Gestalt. Auf der anderen Seite wird er aber in der früheren Geschichtsschreibung meist mit *negativen* Attributen bezeichnet: er wird für unvernünftig, grausam, unmoralisch, für einen Saufkumpan der Diebe gehalten. Erst neuere historische Forschungen deuten darauf hin, daß sich keine der Gábor Báthori angelasteten Schulden beweisen lassen, und entdecken immer mehr Positives in seinen Taten. Unserer Meinung nach ist jetzt die Zeit gekommen, daß die Historiker ein reales Bild von Gábor Báthori zeichnen. Wir sind der Ansicht, daß die Sagen um Gábor Báthori ein Ideal überliefert haben, das der historischen Realität entspricht.